

SZILÁGYI N. MIKLÓS

BUDAPEST, 1944

Nagyapám, Ábrahám Dezső emlékének...

Nolcéves voltam, amikor elvitték az anyámat. Ilyen egyszerűen: jött két zöld inges suhanc egy listával, összeszedték a házban lakó fiatal nőket, adtak nekik tíz percet, hogy felöltözzenek, és a téglagyárba vitték, onnan pedig gyalog hajtották őket Mauthausenbe. Útközben leköpdösték, megverték, éhezttették és megalázták őket.

Az édesanyám minden volt a számomra. Szép, fiatal, nagy szemű, nőies asszony – és ő volt az én anyám! Apámat már sokkal korábban elvitték. Először 1940-ben hívták be munkaszolgálatra, majd 1942-ben átvezényelték a IX.109/39-es büntetőszázadba, amelyről kiszivárgott, hogy onnan nem lesz visszatérés. A keretlenségnek ugyanis megmondták, hogy akkor mehetnek szabadságra, ha zsidótlanították a századot.

Amikor anyám ezt megtudta, kihallgatást kért Herczeg Ferentől. Apám ugyanis a „nagy író” lapjának, az *Új Idők*-nek volt a főtördelőmestere. Herczeg nagyra becsülte apám szakértelmét, és ragaszkodott hozzá, hogy minden könyvét ő szedje ki kézzel. A könyvekből azután egy-egy példányt dedikált is apámnak: „Szilágyi úrnak, a betűk mesterének.” Anyám tehát méltán hitte, hogy a híres író tesz majd valamit apám megmentése érdekében. Herczeg fogadta is őt, de amikor anyám előadta kérését, így válaszolt: „De Asszonyom, ön azt kéri tőlem, hogy exponáljam magam egy zsidóért?”

Sohasem felejttem el azt az éjszakát, amikor apám bevonult Szadára. Anyám elkísérhette. Késő este jött haza. Én egész éjjel álmatlanul feküdtem anyám mellett, a lélegzését figyeltem, és így imádkoztam: „Édes Istenem, én még csak hatéves vagyok, tartsd meg nekem legalább az édesanyámat!”

Hat hónap múlva a büntetőszázad minden munkaszolgálatosának felesége hivatalos értesítést kapott: „Az Ön férje hadműveleti területen eltűnt.” Senki sem tért vissza közülük. A keret teljesítette feladatát – mehetek szabadságra.

Senki sem tudta volna elképzelni, hogy ilyesmi megtörténhet Magyarországon. Mi magyarok voltunk, szerettük a hazánkat, és bízunk a kormányzóban. Mi egy szót sem tudtunk héberül vagy jiddisül. Mi együtt mondtuk az iskolában a többiekkel: „Csonka Magyarország nem ország, egész Magyarország mennyország!”

Az első zsidótörvény nem sok változást jelentett a mi családunknak. Mi nem voltunk bankárok, gyáriparosok vagy kereskedők. Nekem szinte minden rokonom kétkezi munkával kereste kenyerét. A későbbi törvények azonban már idegennek nyilvánítottak bennünket saját hazánkban. Ezek bevezetése után sokan úgy próbálták elkerülni a közelgő katasztrófát, hogy elhagyták őseik vallását. Ezek álltak sorban a keresztény egyházak hivatalai előtt, hogy beadják kikeresztelkedési kérelmüket.

Mi sohasem voltunk vallásosak, csak a nagy ünnepeket tartottuk meg. Ennek ellenére szüleimnek eszébe sem jutott, hogy kikeresztelkedjenek. Amikor nagyapám az én véleményemet kérte (már hároméves koromban úgy kezelte, mint egy gondolkodó embert), én is felháborodottan tiltakoztam. Így azután apám sárga karzalagos munkaszolgálatos maradt és – nagybátyámmal meg tucatnyi rokonommal együtt – az életével fizetett azért a „bűnért”, hogy zsidónak született.

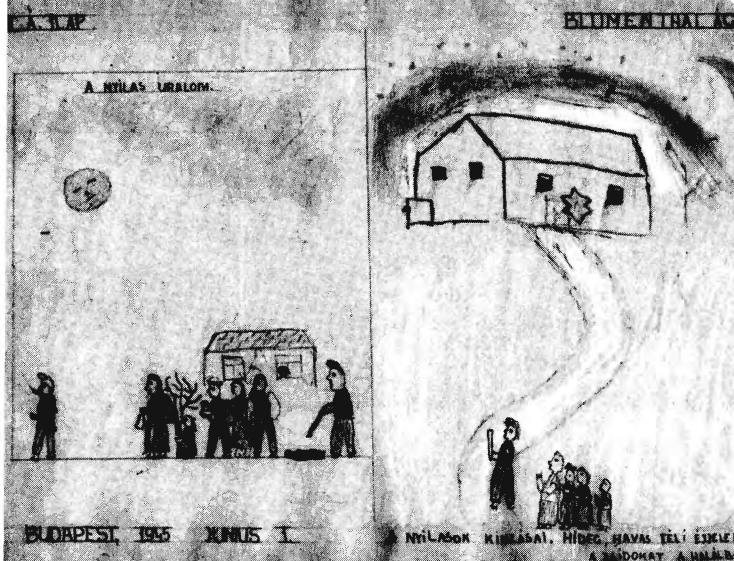
Én 1942-ben iratkoztam be a Szív utcai elemi népiskola első osztályába. Osztálytársaim apja mind az orosz fronton harcolt a „judeo-bolsevista” ellenség ellen. Volt néhány zsidó fiú is az osztályban. A mi apáink persze muszosok voltak ugyanott (már aki még élt). Természetesen mi voltunk az okai annak, hogy a társaink mámainak egyedül kellett élniük. Ennek megfelelő bánásmódban is részesültünk. Hatéves osztálytársaink már kitűnően tudták, hogyan kell a zsidókkal bánni. Rendszeresen megverték, lökdösték, leköpdösték bennünket. Egyébként teljesen normális gyerekek voltak, de olyan jó volt a zsidóknak megmutatni, hogy hol a helyük.

Valamennyien az óvóhelyeken töltöttük az éjszakáinkat, mert az „angolszászok” kíméletlenül bombázták Budapestet, hogy megtörjék az ott lakó nők, gyerekek és öregek harci szellemét. A szőnyegbombázások egy tekintetben eredményesek voltak: sikerült egy nemzedéknyi gyerekből idegroncsot csinálniuk.

Amikor 1944. március 19-én bejöttek a németek, elrendelték a sárga csillag viselését. Ettől kezdve elszabadult a pokol. Most már úgy kezeltek bennünket, mint a patkányokat. Nagyon fájdalmas arra gondolnom, milyen lelkesedéssel („önként, kéjjel”) segítették magyar honfitársaim a német megszállókat a vidéki zsidók összeszedésében és Auschwitzba küldésében.

A kiirtott százezrek között több tucat rokonom is volt. Nagyon jól emlékszem rájuk. Legtöbbjük a Sárközben élt, ahol anyai nagyanyám született. Több emlékezetes nyári vakációt töltöttem náluk. Nagyanyám testvérei az egész megyében ismertek voltak rendkívüli fizikai erejük miatt. Sok gyerekük és unokájuk volt, mind jókötésű, szép arcú fiúk és lányok. Egyik unokatestvérem különlegesen szerettem. Aranyhajú kis angyal volt, örökösen énekelt és táncolt. Négyéves korában gyilkolták meg, gázkamrában, édesanyjával és nagyszüleiével együtt.

A magyar zsidók deportálása olyan atrocitások közepe ment végbe, hogy még az addig hallgató Roosevelt elnök is megszólalt. Megfenyegette Horthyt, aki jónak látta bevetni maradék befolyását a még Budapesten maradt zsidók érdekében. Minket egyelőre nem vittek Auschwitzba, hanem az úgynevezett sárga csillagos házakba koncentráltak.

Mi a Lövölde tér 3-ban laktunk, ahol több más zsidó család is élt. Ezért a házat sárga csillagossá nyilvánították, ami azt jelentette, hogy a zsidók kötelesek voltak több más zsidó családot lakásukba befogadni, akiknek viszont el kellett hagyniuk otthonukat. Minden család egy szobát foglalhatott el. A lakók jegyzékét a kapu alatt kifüggesztették. A házmester személyesen volt felelős a gondjaira bízott zsidókért. A házat éjszakára nem hagyhattuk el, és napközben a házmesternél kellett jelentkeznünk, amikor elmentünk és amikor visszaérkeztünk.

A házmester fia zászlósként szolgált az orosz fronton. A büszke atya egyetlen alkalmat sem mulasztott el, hogy kifejezze velünk szemben érzett utálatát. „Amíg a fiam a hazát védelmezi, nekem ezekkel a rohadt, büdös zsidókkal kell vesződnöm”, mormogta.

Az iskolaév a végéhez közeledett. Ami még hátravolt, az maga volt a kínszenvedés. A gyerekek most már nyíltan élvezték, hogy azt csinálhattak velünk, amit akartak. Alig vártam mindennap, hogy hazamehessek az iskolából. A helyzet azonban otthon sem volt sokkal jobb. A nők, öregek és gyerekek erőszakos összezsúfolása állandó konfliktusforrássá vált. Napirenden voltak a veszekedések, különösen a közösen használt konyhában. Vendégségbe persze nem mehettünk, és mi sem fogadhattunk vendégeket. Már a Ligetben sem engedtek játszani, és a villamoson is csak az utolsó kocsiiban utazhattunk. Azután jöttek az éjszakák, amikor az óvóhelyen remegtünk a szőnyegbombázások alatt.

Közben nagyon megnőtt a hajam. A tér sarkán volt egy borbély, akihez rendszeresen vitt édesanyám. „Kezét csókolom, nagyságos asszonyom, tessék csak nyugodt lenni, jó rövidre fogom vágni”, nyugtatta mindig anyámat mosolyogva. Ezúttal más idők jártak. Amint beléptem az üzletébe, így támadt rám: „Te büdös zsidó kölyök, megtanultad már a Kol Nidrét? Takarodj innet, mielőtt letépelem az elálló füleidet!”

Így telt el a nyár. Október 15-én este a rádió mellett ültünk, amikor az hirtelen megszakította adását. „A kormányzó úr őfőméltósága proklamációja következik”, mondta a bemondó. Valamennyien dermedten hallgattuk Horthy Miklós szavait. Tudtuk, hogy a magyar történelem zajlik azokban a percekben. Alig hittünk a fülünknek, amikor bejelentette, hogy szakított Hitlerrel, és kilépünk a háborúból. Lehet, hogy megmenekültünk? A szabadság mámore vett erőt rajtunk, és elkezdtük tépdetni a sárga csillagot a ruhánkról.

„Várjatok – mondta nagyapám –, még nincs vége”. Sajnos, mint mindig, ezúttal is igazra volt. Néhány óra múlva megtudtuk, hogy Horthyt elvitték a németek, és a nyilasok vették át a hatalmat. Kezdetét vette a magyar történelem legsötétebb időszaka, és mi ott voltunk a kellős közepén.

A nyilas párt tömegbázisát a sikertelenség adta. A nyilasok mindenkit gyűlölték, akinek volt valamije, akinek sikerült valami, akinek volt valami célja az életben. Az ő céljuk az volt, hogy megtorolják saját sikertelenségüket. Most eljött az ő idejük. Tizenkét-tizenhat éves gyerekeknek fegyvert adtak, hogy gyilkoljanak és raboljanak. A legcsekélyebb vétséget „felkoncolással” büntették. A Gestapo jól szervezett terrorgépezete leányálmom volt a Nyilaskeresztes Párt (Hungarista Mozgalom) őrző csőcselékéhez képest.

A fogaim vacogtak a rémülettől. Aznap este így könyörögtem anyámnak: „Édesanyám, takargassál be, és maradj velem egész éjjel. Légy szíves, ne aludjál el. Úgy félek!”

Néhány nap múlva elvitték az édesanyámat. Csak nézett rám szép barna szemével – és elment. Még sírni sem tudtam.

Nagyapámmal egyedül maradtunk. Nagypapát mindenki tisztelte. Fiatal korában vidéki tanító volt, de ebből nem tudta a családját eltartani, ezért a vasúthoz szegődött. Nagyanyám fiatalon meghalt, nagyapám egyedül nevelte fel négy gyermekét. Legkisebb fiának szerencséje volt: 1939-ben, tizenhat éves korában meghalt középfülgyulladásban. Másik két fiát azonban elvitték, és most elvitték a lányát is. Ennyi csapás túl sok volt neki. Összetört ember lett, de ott voltam én, akiről gondoskodnia kellett, és ez némi erőt adott neki.

A „testvérek” november 27-én reggel jöttek értünk. Először megparancsolták, hogy szedjük össze minden holminkat, és a bútorok és üvegek kivételével mindenünket dobáljuk le az udvarra, méghozzá azonnal. Nagyobb nyomaték kedvéért pisztolyaikkal hadonászva ellenőrizték, hogy elég gyorsan dobálunk-e. Egyikük a halántékomhoz is nyomta a pisztolyát, mert nem tudtam neki megmondani, hová lett a nagyapám, akinek éppen WC-re kellett mennie.

Takarók, szőnyegek, szoknyák, bélyeggyűjtemények, levelek, iratok, nyakkendő, alsóruhák, kalapok, madárkalickák, cipők repültek az emeletekről le az udvarra, bizarr hangokat adva, amikor földet értek. Emberi életek során összegyűjtött holmik, egymásra dobálva. És a kupac egyre nőtt.

A szomszéd házban ekkor már nem laktak zsidók, az ottani házmester tehát nem lehetett közvetlen résztvevője az eseményeknek. A mulatságból azonban ő sem akart kimaradni. A problémát úgy oldotta meg, hogy szerzett egy létrát, és azon felmászott a két ház udvara közötti emeletnyi magas falra. Azon ülve röhögött, és obszcén megjegyzéseket tett ránk.

A „testvérek” feladata volt, hogy eldöntsék, kit vigyenek a téglagyárba, és kit az akkor létesített gettóba. Mindenki úgy gondolta, hogy a gettó lenne a szerencsésebb számunkra, hiszen tudtuk, hogy a téglagyár csak gyűjtőhely valamelyik koncentrációs tábor felé. Akkor azt hittük, a Vörös Hadsereg napokon belül bevonul Budapestre, tehát a gettóban van esélyünk arra, hogy életben maradjunk. Amikor tehát nagyapámat és engem a téglagyári csoportba löktek, tudtuk, hogy pusztulás lesz

a sorsunk. Ekkor azonban kis nézeteltérés támadt a testvérek között, akik nem tudták eldönteni, ki kísérjen minket a téglagyárba. Az ugyanis Újlakon volt, és egyiküknek se volt kedve a hosszú sétához. Néhány perccig vitatkoztak, majd a főtestvér elvágta a gordiuszi csomót: „Az egész rohadt, büdös zsidó csürhét gettóba visszük.”

Annyi holmit vihettünk magunkkal, amennyit elbírtunk. A ledobált ingóságokért teherautók jöttek, és azokat soha többé nem láttuk. Kettesével sorba állítottak bennünket, és elindultunk a Belváros felé. Útközben más csoportokkal találkoztunk, amelyeket ugyanabba az irányba hajtottak. A kis csoportok hamarosan nagy folyammá egyesültek: emberek batyukkal a hátukon, síró gyerekek, üvöltöző nyilasok – és közönyös vagy éppen nyíltan ellenséges járókelők. Sokan hangosan röhögtek, meg ilyeneket kiáltottak felénk: „Rosszkedvetek van, büdös zsidók?” meg „Na végre a helyetekre kerültök!” Egyetlen szimpatizáns vagy sajnálkozó arc sem volt a tömegben.

Amint nőtt a gettó felé hajtott zsidók tömege, úgy vesztették el a nyilasok maradék gátlásaikat. Nagyon élvezték korlátlan hatalmukat. Most már nem csupán üvöltöttek és lökdöstek, de lőttek is. A házban lakott egy idős ember, aki rákban szenvedett. Nem tudott továbbmenni. Ott lőtték agyon a közvetlen közelemben. Amikor a felesége lehajolt hozzá, visszarúgták a sorba.

Ahogy közeledtünk a Belváros felé, a lövöldözés egyre gyakoribb lett. Most már nem kellett indok, hogy lőjenek. Volt, aki célba vett egy embert, és kilőtte a sorból. Mások véletlenszerűen lövöldöztek. Végül már sűrű vértócsákon keresztül vonszoltuk magunkat. Megkérdeztem a nagyapámat: „Mi ez a lábunk alatt?” Rövid tétovázás után így válaszolt: „Olaj, kisfiam.”

Késő délután volt, mire megérkeztünk a Klauzál térre, amely már tele volt zsidókkal. A nyilasok körülvettek bennünket. „Testvér, nem látod, milyen nehezen vonszolja ez a zsidó asszony a batyuját?”, kérdezte az egyik nyilas a társától. „Bizony, úgy látszik, segítenem kell rajta”, válaszolt a másik, és lelőtte az asszonyt. Egy másik nyilas (körülbelül tizennégy éves lehetett), ezt tanácsolta egy idős embernek: „Büdös zsidó, hát nem érted, hogy nem érdemes a batyut cipelned? Hiszen egy-két napon belül már semmire sem lesz szükséged!”

Mintha ezt a kijelentést akarták volna alátámasztani, megszólaltak a fákra felszerelt megafonok: „Most pedig minden értéket, pénzt, órát, ékszert bedobnak az erre a célra elhelyezett gyűjtőládákba. Öt perc múlva motozás következik. Akinél bármi értéket találunk, a helyszínen felkoncoljuk.” Nagyapám is odament az egyik ládához, és minden pénzt meg ékszert beledobott – egy kivételével. Legnagyobb kincsét, korán elhalt felesége arany zsebóráját megtartotta. Az óra mestermű volt. Nagyapám 1909-ben nászajándékkul kapta az ő nagyanyjától.

Én láttam, hogy nagypapa visszacsúsztotta az órát a zsebébe. Fülébe is sűgtam: „Ne reszkírozd az életedet, nagyapó!” Ő azonban ekkor már elhatározta magát.

Meghűlt az ereimben a vér, amikor láttam, hogy egy nyilas suhanc közeledik a nagyapámhoz. Géppisztolyát a karján lóbálta. Színtelen szeméből szinte sugárzott a vérszomj. Emlékszem, meg akartam volna kérdezni: „Hány embert öltél már meg ma?”, de úgy meg voltam rémülve, hogy a számát se tudtam kinyitni. Megmotozta nagyapámat, és azonnal megtalálta az órát. „Na gyere, büdös zsidó”, mondta neki, és arrább vezet-

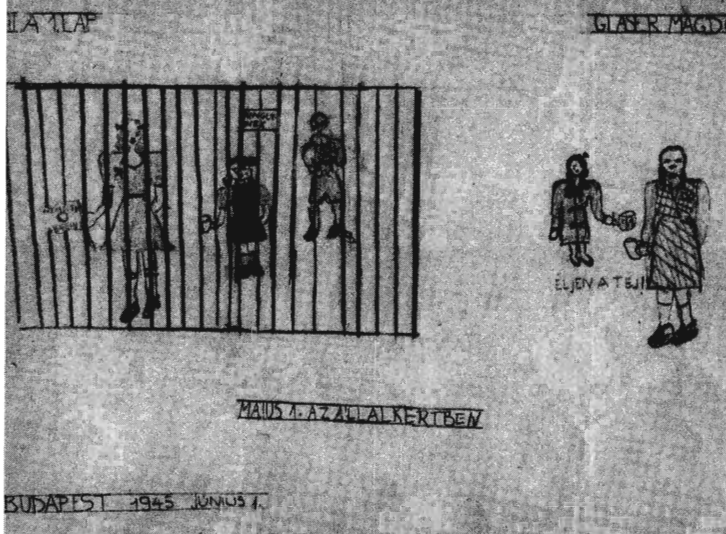
te, hogy lelője. Én kegyetlenül sírni kezdtem, és imádkoztam: „Istenem, ne hagyj!” És ekkor csoda történt. A kölyök megnézte az órát, és meggondolta magát. „Főbelövés terhe mellett!”, mondta nagyapámnak, a zsebébe csúsztatta az órát, és arrébb ment.

A gettó már körül volt kerítve, és minden zsidó lakost kitelepítettek onnan. Késő este volt, amikor megérkeztünk a számunkra kiszemelt házba. Minden épületbe sok száz embert zsúfoltak be. A házban belül osztottak szét bennünket, hogy ki melyik lakásba kerül. A lakásban, ahová minket beszállásoltak, nemrég még egy vallásos zsidó család lakott. Most üres volt, csak bútorok, üvegek meg egypár régi fénykép maradt benne. Huszonegyen feküdtünk le egy szobában. Persze csak két ágy volt, és semmi ágynemű. A földön húztuk meg magunkat kimerülten, kétségbeesve, reménytelenül. Senki sem aludt azon az éjszakán.

Az egyik öregasszony hozott magával egy ócska vekkert. Az asztalra tette. Ott feküdtem a földön, a nagyapám mellett, halkán sirdogálva, és hallgattam a vekker közönyös ketyegését. „Tiktak, tiktak, tiktak”, mondta a vekker, én pedig így gondolkodtam: „Világos, hogy a nyilasok meg akarnak minket ölni. Elvitték aput, anyut, most pedig minket is. Persze hogy meg akarnak ölni. De engem nem ölhetnek meg, hiszen én vagyok én! Különben is, minden szörnyűség ellenére, ők is csak emberek. Úgy esznek, mint én, úgy pisilnek, mint én. Nem, nem ölhetnek engem meg!”

Egy dologban biztosan nem volt igazam. A nyilasok egyáltalán nem úgy ettek, ahogy én. Nem azért hoztak minket a gettóba, hogy etessenek. Ennivaló szinte semmi sem volt. A Zsidó Tanács megpróbálta az ellátást megszervezni, nagyon kevés sikerrel. Némi élelmiszert be tudtak néha szerezni, olyankor mi, gyerekek kaptunk egy kis híg levest. Emlékszem, egyszer rendőrök jelentek meg a házban, és ennivalót követeltek. A házbizalmi megmutatta nekik azt a fél kenyert, amit aznap a házban lakó összes gyerek közt akart szétosztani. A derék rendőrök elszégyellték magukat, és elmentek.

A gettóból kimenni nem lehetett, és belül is kijárási tilalom volt. Napi két órát tartózkodhattunk az utcán. Természetesen nem voltak üzletek (minek is lettek volna, hiszen nem volt pénzünk), de zsinagógák sem. A kijárási idő alatt céltalanul, reménytelenül és főképpen nagyon éhesen bolyongtunk az utcán. Géppisztolyos nyilasok cirkáltak mindenfelé, időnként beleeresztve

egy-egy sorozatot a tömegbe. Élvezettel hallgatták haladóldó áldozataik nyögését.

A nyilasok éjszakánként kiszemeltek egy-egy házat, oda bevonultak, és válogatás nélkül ölték az embereket. A Rumbach utcai fürdő meg a zsinagóga épülete hamarosan tele lett hullákkal. Nagyapám meg volt győződve arról, hogy a gyermekeit ott fogja megtalálni. Napon-ta elment a hullaházba, és mindig szörnyű állapotban jött vissza.

A halál nem mindig közvetlenül a gyilkos nyilasok kezétől érkezett. Sokan nem bírták tovább, és öngyilkosok lettek, többnyire úgy, hogy leugrottak az emeletről az udvarba. Szinte minden reggel láttam ott egy-egy deformált testet feküdni.

A leggyakoribb halálok az éhség volt. December elején teljesen lezárták a gettót, és megszűnt minden élelmiszerellátás. Ettől kezdve tömegével haltak éhen az emberek. Az éhenhalás hasmenéssel kezdődött, és teljes szellemi leépüléssel végződött. Az utolsó napokban már kizárólag az evésről beszéltek. Úgy haltak meg, hogy a háború előtti Zserbóba képzeltek magukat, ahol dobostortát ettek.

Volt, aki mindezt túlélte. Fogalmam sincs, honnan szereztek ételt. Volt például egy idősebb hölgy (Robart néninek hívták), aki gyakran adott nekem vajas papírt lenyalni. Egy másik asszony egyszer felajánlotta, ha hozok egy palacsintasütőt az emeletről az óvóhelyre, kapok egy palacsintát. Egy ilyen ajánlatot nem lehetett visszautasítani. Bátran kimásztam a pincéből, és szaladtam fel a harmadik emeletre. Meg is találtam a palacsintasütőt, és indultam volna vissza. Ekkor azonban egy hatalmas robbanás rázta meg a házat, amely után a lépcsőház helyén nagy lyuk tátongott. Szerencsére a hátsó lépcső még egészben volt, így vissza tudtam menni.

A front közeledett Budapesthez. Az „angolszász” bombákat orosz bombák váltották fel. Mielőtt végleg lezárták a gettót, a nyilasok megengedték a kitelepített lakosoknak, hogy még egyszer visszatérjenek. Ehhez a látogatáshoz fűződik életem legszörnyűbb élménye.

Akkor én már nagyon sok embert láttam agyonlőni és éhenhalni, de egy rövid beszélgetés mindent felülmúlt. Ötven év után is szinte naponta eszembe jut. Egy középkorú nő volt a ház viceházmestere, mielőtt kitelepítették onnan. Ő is bejött egy utolsó látogatásra. Egyszer csak az udvaron hisztérikus sikítozásba kezdett. „Ezek a gazemberek tönkretették az életemet”, ordította. Nagyapám odament hozzá. „Mi baj van? Mi tör-

tént?”, kérdezte. „Hát nem érti? – válaszolt az asszony. – „Magukat fel fogják robbantani, és nekem itt vannak a bútoraim!”

Mintha nem lett volna elég bajunk, ráadásul mindenféle rémhírek terjedtek állandóan. Sajnos a legtöbbjük igaz volt. Így például tudtunk arról is, hogy a védett házakban lakó menleveles zsidókat a Dunába lötték. Nem sokkal ezután az a hír járta, hogy a nyilasok minden hatvan éven felüli zsidót hamarosan agyonlőnek.

Ekkor nagyapámnak örült ötlete támadt. Elhatározta, hogy kisétál a gettóból, elmegy a Nyugdíjintézetbe, és felveszi a már két hónapja nem kézbesített nyugdíját. Én túl jól emlékeztem a nagymama órájára. Könnyörögtem neki, térjen észhez, de nem lehetett vele beszélni. Hideg reggel volt, felvette a télikabátját és a szörmekucsomját, és elindult a gettó kapuja felé. Én sírva oldalogtam utána.

„Hát te hová igyekszel, tetves öreg zsidó?”, kérdezte a kapunál órködő nyilas a nagyapámat. „Megyek, felveszem a nyugdíjamat, ami jár nekem”, válaszolta. Az őr fuldoklott a röhögéstől: „Halljátok ezt, testvérek, ez a zsidó megy, és felveszi a nyugdíját!” Ezzel felemelte a puskáját, és a puskatussal teljes erejével fejbe vágta nagyapát. Az öregember teste bukfeneczeve zuhant a földre. Megpróbáltam elhúzni onnan, ketten odajöttek segíteni, bevonszoltuk egy kapu alá. Ott kiderült, hogy Isten másodszor is megkönyörült rajta. A szörmekucsma felfogta az ütés nagy részét, így megúsza kisebb sérülésekkel és agyrázkódással.

Karácsony éjszakáján bezárult az acélgyűrű a város körül. Megkezdődött Budapest ostroma. A becsapódó bombák és aknák süvöltése állandó háttérzajjá változott. Nagyon féltünk, de reménykedtünk is, hogy talán már nem tart soká. Most már állandóan a pincében laktunk. Az óvóhely persze túlszűfolt volt, ennivaló semmi, sőt a víz is alig csöpögött. Az emberek napon-ta tucatjával haltak meg, és valamennyiünkön hemzsegték a tetvek.

Eljött a hanuka ünnepe. Mivel a gettó területén „felkoncolás terhe mellett” gyülekezési tilalom volt érvényben, a zsidó vallás gyakorlása is tilos volt. Egy öreg rabbi azonban pincéből pincébe mászva tartott istentiszteletet. Soha nem felejttem el, ahogy ott ültünk körülötte éhesen és tetvesen. Amikor felkiáltott, „Jövérechecho Adonáj élejcho!”, valamennyien együtt zokogtunk, megbékülve sorsunkkal, készen a halálra.

Közülünk sokan valóban meg is haltak. Nem tudom elfelejteni annak a finom hölgynek a szemét, aki a felszabadulásunk előtti napon halt éhen. Csak évek múlva tudtam meg, hogy a gettó tényleg alá volt aknázva, és ha nincs Raoul Wallenberg, valamennyien elpusztulunk.

És eljött 1945. január 18-ának reggele. Akkor már kilenc napja egy falatot sem ettem. Szinte önkívületben feküdtem a földön, és bámultam magam elé. Egyszerre csak valaki felkiáltott: „Itt vannak az oroszok!”

Tényleg ott voltak. Eltűntek a nyilasok, a rendőrök, a németek. Helyettük fáradt, piszkos, részeg orosz katonák, akik mosolyogtak ránk, és tépték le rólunk a sárga csillagot.

És enni adtak! Jött egy teherautó, tele friss, meleg kenyérral. Pillanatok alatt hatalmas éhező tömeg vette körül. Egy katona állt az autó tetején, és dobálta a kenyeret a tömegbe. Az emberek letaposták egymást érte. Az

egyik szerencsétlennek kinyomták a szemét a tülekedésben. Nagypám alig élt, amikor visszajött. Két kenyeret szorított magához, a tetves sáljába csavarta őket.

Ekkor az emberek enni kezdtek. Nem ettek, zabáltak. Tömték magukba a finom, friss, jószagú kenyeret, bele az üres gyomrukba. Mohóságukért sokan az életükkel fizettek: beleik nem tudták a hirtelen jött ételt feldolgozni. Szerencsére az én nagypám tudta ezt. Levágott egy-egy szelet kenyeret, és először csak azt ettük meg. Boldogan rágtam a kenyeret, és hálát adtam Istennek, hogy élek.

Körülbelül tíz óra volt, amikor nagypám elhatározta, hogy visszamegyünk a Lövéde téri lakásunkba. „Igaz, nagyon gyöngék vagyunk, de innen el kell mennünk, mert megesznek minket a tetvek”, mondta. Az út az egész napot igénybe vette. Romokon, hullákon, dögölt lovakon keresztül botladoztunk haza. Közben folytatódott a második világháború. A németek lőtték át Budáról, így a séta nem volt veszélytelen. Nagypám egyik testvérét a lányával együtt egy Budáról átlőtt akna ölte meg a Garai téren néhány nap múlva.

Végre megérkeztünk a Lövéde térre. Szomszédaink úgy fogadtak minket, mintha mi sem történt volna. Elvégre háború volt, mindenkinek megvolt a maga baja. Egyikük a fiát gyászolta: a nyilasok elcipelték a tizenhat éves fiút a két utcával arrébb lévő frontra, ahol az oroszok azonnal szitává is lőtték szegényt.

A lakásunk üres volt, csak a bútorok maradtak meg, és a könyveink heverték összevissza a földön. Valaki nyilván elrejtett értékek után kutatott mögöttük. Minden ablak betörve, és nagyon hideg volt. A szomszédok adtak némi ennivalót, a könyvekből pedig tüzet gyújtottunk. Lementünk az utcára, felhoztunk néhány téglát, azokat a tűzben felmelegítettük, és betettük az ágyba.

Másnap kiderült, hogy életben maradásunk nem oldott meg minden problémát. Az oroszok megmentették az életünket, de nem ezért jöttek Magyarországra. Az utcán szedték össze az embereket, hogy elvigyék őket „kicsike robotra” Szibériába. A nyilas testvérek azonnal megértették, hogy kerülhetik ezt el, sőt új lehetőségeket is láttak. Kifordították árpádsávós karszalagjaikat, és most a kommunista pártszervezetek előtt álltak őrségben.

A városban nem volt gáz, villany, sőt néha víz sem. Buda még mindig német kézen, és továbbra sem volt

mit ennünk. Semmink sem volt, se pénzünk, se értékeink, csak amit magunkkal cipelhettünk a gettóba. Nagypával kulacsot és csajkát szereztünk, és koldulni jártunk egyik kifőzésből a másikba. Ez a büszke ember, aki négy gyereket nevelt fel saját erejéből, képes volt megtalálni magát: „Legyenek szívesek, adjanak ennek a gyerekeknek valamit enni!” És az emberek adtak, legtöbbször neki is, ő azonban a saját adagját is megfelezte velem.

Mindketten tudtuk, ez nem mehet így sokáig. Amikor megalakult a Nemzeti Segély, és lehetővé vált a pesti gyerekek számára, hogy vidékre menjenek dolgozni és enni, kaptunk az alkalmon. Fájó szívvel búcsút mondtam nagypónak, és Orosházára mentem a csoporttal.

A parasztok már tudtak az érkezésünkről, és nagy tömeg gyűlt össze a piactéren, hogy ingyen munkaerőt válasszanak maguknak. A legtöbb gyerek gyorsan el is kelt, én azonban a gettóból jöttem, és olyan sovány voltam, hogy minden bordám látszott. Nem is kellettem senkinek. Végül a Nemzeti Segély rákényszerített egy idős, vak házaspárra, mondván, hogy én majd segítségükre leszek. Nagy nehezen bele is egyeztek, de csak azzal a feltétellel, hogy egész nap velük leszek, és nem járok iskolába.

Ekkor már március volt, és én az előző év nyara óta nem voltam iskolában. A feltételt nem tudtam elfogadni. Néhány nap múlva megszöktem. Kilencéves voltam, teljesen egyedül a világban.

A ZSIDÓ MÚZEUM ÚJRA MEGNYÍLT!

Látogasson el hozzánk!
Várjuk kedves látogatóinkat.

Egyénileg vagy csoportosan érkezőknek tárlatvezetést is
biztosítunk kérés szerint német, angol, ivrit nyelven.

Nyitvatartás:

hétfőtől péntekig 10 - 14 óráig
vasárnap 10 - 13 óráig

S A L O M !